

Ukraynanın türk əsilli Kobzarı

İlhami Cəfərsoy

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: cfrsoy@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə belə bir problem elmi ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılır ki, Azərbaycan və Ukrayna yalnız oxşar problemlə dövlətlər deyildir. Oxşar taleli, bənzər tarixli millətlərdir.

Fərq ondadır ki, biz Çar Rusiyasının işğalı nəticəsində müstəqilliyimizi itirmişik, Don, Dnepr, Dnestr kazakları həm dillərini, həm azadlıqlarını itiriblər.

Əvvəlcə I Pyotr sərəncam verdi ki, xaxollar orduda öz dillərində danışa bilməzlər. Sonra çariça Yekaterina xüsusi fərmanla onların assimilyasiyasını sürətləndirdi. Artıq yeni qadağaya əsasən kazaklar evlərində də öz dillərində danışa bilməzdilər. Yeni qadağaların tüğyan etdiyi, kürəklərin qamçı altında qançır olduğu bir zamanda Ukraynanın böyük şairi Kobzar Taras Sevçenko dünyaya gəldi. Kobzar da, Taras da, Sebçi də türk adları və titullarıdır. Şairin poetik leksikasının yarısından çoxu türk sözlərindən ibarətdir.

Açar sözlər: Kobzar, Sebçi, Tiras, Dnestr, Bibliya, qopuz, Xəzər xaqanı

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.02.2022; qəbul edilib – 12.02.2022

Kobzar of the Ukraine from Turkic Origin

İlhami Jafarsoy

Doctor of Philological Sciences

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: cfrsoy@mail.ru

Abstract. The article notes that the Ukraine and Azerbaijan are not only the states with similar problems, but they are also the nations with similar faith and history.

The difference is the fact that while we lost our lands as the result of Russian invasion, the Cossacks of Don, Dnepr, and Dnestr lost their language and ethnic identity.

First, with Peter I's decree, Cossacks were forbidden to speak their own language in the army. Then Catherine II, the Empress of Russia issued a special decree forbidding them to speak their own language at home. Under new prohibitions, Taras Shevchenko, the great poet of the Ukraine nicknamed Kobzar was born. 60 percent of the language of his poems consists of Turkic words. Khokhol means kekil 'forelock', kobzar means gopuzchu 'a person playing gopuz', sebchi means prophet.

Keywords: Kobzar, Sebchi, Tiras, Dnestr, the Bible, gopuz, the Kaghan of Khazars

Article history: received – 04.02.2022; accepted – 12.02.2022

Giriş / Introduction

Ukraynanın böyük şairi Taras Şevçenko türkcə Kobzar titulu daşıyırdı. Taras da, sebçi də, kobzar da türk sözləridir. Ukrayna və türk xalqları yeni dünya düzənində yalnız strateji tərəfdaş deyillər, qan qohumlarıdır. Biz millətin

ziyalı kəsimi olaraq bu tarixi bağları elmi tədqiqatın obyektinə çevirməli, bizi sevənləri sevincirməli, bizi sevməyənlərə qarşı ortaq mövqə sərgiləməliyik.

Əsas hissə / Main Part

Tokmak şəhərindən 1212-ci ildə ölən bir qopuzçu ozanın məzarı tapılmışdır. Sinə daşına Suriya əlifbası ilə yazılıb: - Bu qəbir Kobzar Menqu Taşındır. Menqu Taş nestorian türk idi [31, s.31]. Nestorianlıq yarı xristian, yarı yevrey məzhəbində olan bir təriqətdir.

Kobzar qopuzçu ər deməkdir. Kobzarlar çaldıqları qopuzun sədaları altında mahnılar oxuyur, dastanlar danışır dılar.

Kobzar və qopuz adlarının kökündə türk dillərindəki qu sözü durur. Türklərin və ukraynalıların əcdadları göylərdən gələn sehirli səslərə qu deyirdilər. Buna uyğun olaraq Azərbaycan dilində “qu desən, qulaq tutular” deyimi vardır.

Mahmud Kaşğari yazır ki, oğuzlar saza, Abakan tatarları kamançaya bənzəyən musiqi alətinə *qopuz* deyirlər [7, s.337; 27, s.226].

Şevçenko soyadının kökündəki sebçi də türk sözüdür. Ukraynada ruslardan qabaq yaşayan Dnepr kazakları, uzlar, peçeneqlər, berendeylər yalnız şairlərə yox, həm də peyğəmbərlərə sebçi deyirdilər. Çünki onlar Tanrının sebini, yəni sözünü insanlara çatdırırdılar.

Sebçi eyni zamanda cadugərlərə, falçılara deyilirdi. Çokan Valixanov yazır ki, qaxaxlar ulduzlara baxıb taledən xəbər verən falçıları *sebçi* adlandırırdılar [36, s.213]. Sebçi sözünün türk dillərində sabçi forması da vardır. Orxon-Yenisey, Ongin abidələrində nitq, danışiq anlamında sab, peyğəmbər, kahin mənasında sebçi sözləri vardır: - Sabımı tüketi esidgil. Bundan əlavə, yaxın və uzaq ölkələrə göndərilən xəfiyəyələrə, yad ölkələrdən hərbi sirləri toplayıb öz dövlət adamlarına çatdıran diplomatlara da sabçi deyilirdi [5, s.89].

Sebçi adı və ya titulu kimerlərdə, iskitlərdə də var idi. Aleksey Nakko “Qədim Bessarabiya” kitabının “Skif dövrü” fəslində yazır ki, Anaxarsisi öldürən skif çarının adı *Sabli* olmuş-

dur [10, s.56]. Anaxarsis özü də skif mənşəli idi. O, yunan kəşfiyyatının təsiri altına düşmüş, Krımda yunanların təbliğatçısı olmuşdu. Ona görə də xan Sabli ayin icra edərkən onu öldürmüşdü.

Avropa və rus elmi düşüncəsində hakim olan fikirlərə görə skiflər hind-avropa mənşəli etnos olmuşdur. Ancaq arxeoloji nümunələr o iddiaların əsassız olduğunu göstərir. Arxeoloqlar hələ 1854-cü ildə Krımdan 5 skif çarının qafa tasını tapmışdılar. 5 qafa tasından ikisi türk antropoloji tipinə aid idi [35, s.187].

Sabçi titullu çar və patriarxlar eradan öncə I minilliyin əvvəllərində Aralıq dənizinin cənub-şərq sahillərini tutub Sinay dağından Qırmızı dənizə keçən ticarət yoluna nəzarət edirdilər. Bu barədə xristian Efiopiya və Aramey mətnlərində bilgilər vardır.

Həmin mətnlərdə məlumat verilir ki, çar Solomon Sav çarının qızı ilə evləndi. Sav şahzadəsi Ərəb ölkəsinin dərinliklərindən Yerusəlim sarayına gəldi [35, s.3; 41, s.3].

Sav şahzadəsi ilə Süleyman peyğəmbərin (e.ə.970-e.ə.933) izdivacı təxminən eradan əvvəl X əsrin ortalarında baş vermişdi. O zaman çar Solomon Qırmızı dəniz vasitəsilə Hindistana ticarət yolu açmışdı. Əslində bu izdivac kəbin vasitəsilə həyata keçirilən siyasi saziş və böyük gəlir mənbəyi idi. O zamanın tacirləri dəniz yolu ilə ticarətdən böyük gəlir götürürdülər. Bunu bilən Sav və Yerusəlim çarları birləşərək onlardan gömrük vergiləri alırdılar.

Aramey və Efiop mətnlərində Sav çarının qızının adı b.l.k.s. işarələri ilə göstərilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar o adı Balkis, bəziləri Balkız kimi oxuyurlar. Nəzərə alsaq ki, o mətnlərdə “i” və “ı”, eyni zamanda “s” və “z” səsləri eyni işarə ilə göstərilir, onda Sav şahzadəsinin qızının adını Balqız kimi oxumaq mümkündür.

Balqız adı orta yüzil ərəb tarixçilərinin əsərlərində Balkis və Balkiz formalarında yazıya alınmışdır. Həm xristian, həm müsəlman şairlər Sav qızı Balqız ilə Süleyman Davud oğlunun sevgi macəralarına şeirlər həsr etmişlər [17, s.318; 32, s.167].

Sebçi, savlı sami və hind-avropa sözü deyildir, prototürk sözüdür. O sözə e.ö. II minillikdən XVII əsrə qədər yazılı mənbələrdə rast gəlik. Hələb türkmənlərinin Savçı boyundan təkin titullu əmiri var idi. Həmin Savçı Hüseyn kətxudanın oğlu idi [3, s.121, 185, 225, 303].

Xüsusilə maraqlıdır ki, XVI əsrdə Türkiyədə Koran sancaqlığında, Kars şəhəri yaxınlığında Savçı adlı türkmən oymaqları yaşayırdı [3, s.185, 225; 9, s.122].

Osmanlı səyyahı Övliya Çələbi (XVII əsr) Gürcüstanda olarkən orada *Savlu* adlı kənd görmüşdü [40, s.207]. Bu məlumat onu göstərir ki, Savlu türkmənlərin bir oymağı Türkiyə ilə İveriya arasında, keçmiş Axalsix mahalında yurd salmışdır.

Çoxdilli və çoxetnoslu İveriyanın baqrationlara qədərki şairlərindən biri XII əsrdə Axalsix mahalında doğulmuş, orada yazıb-yaratmışdır. Həmin şair "Abdul Messia" əsərinin müəllifidir. Gürcü tədqiqatçıları onu *Şafteli* adlandırırlar [34, s.232; 39, s.330, 333].

Güman edirəm ki, Şavteli İveriyada yurd salan Savçı nəslinin söz ustalarından olmuşdur. Ancaq onun əsərinin ilkin nüsxələri tərcümədən sonra Kür çayına atıldığına görə, qəti şəkildə söz demək mümkün deyil.

Bir halda ki, XII əsrə qədər Gürcüstanda İver dili və bir çox qəbilə-tayfa dilləri ölməmişdir [13, s.5, 89; 18, s.241; 22, s.37], bu istiqamətdə tədqiqatları davam etdirmək lazımdır.

Ukraynalıların slavyanlaşana qədərki etnik adı *xaxol* da türk sözüdür. Don, Dnepr, Dnestr kazakları saçlarının kənarlarını qırxaq, ortasının tükünü uzadıb, saç kimi hörərdilər. Həmin hörük *kakul* adlanırdı. Azərbaycan dilindəki kəkil sözü *xaxol* etnik adının azca dəyişilmiş formasıdır.

Ləqəbi *xaxol* olan türklərin bir oymağı İslamiyyətdən əvvəl Qafqazda yurd salmışdı. Albaniya ilə İveriya arasında *Xaxol* və *Xatun* monastırlarının varlığı [11, s.17; 21, s.66, 73] fikrimizi təsdiq edir.

Şevçenkunun Taras adı da türkcədir. Türk dillərinin tarixi leksikasında ona Taras, Talas, Taraz və Tiras formalarında rast gəlirik.

Göytürklərin Ongin abidəsində belə bir cümlə var. Moçjo deyir ki, o, Al Taras Kavan elində doğulmuşdur [8, s.44]. El tayfa ittifaqıdır. Ancaq hər tayfa ittifaqına türk dillərində el deyilmirdi. Elə hərbi-siyasi birliklərə el, elat deyilirdi ki, onun etnik qrupları oturaq əhalidən ibarət olmasın, köçəri tərəkəmə oymaqlardan ibarət olsun. Ongin abidəsindəki yazı göstərir ki, Al Taras tərəkəmə icması VIII əsrdə Kavan elinin tərkibində olmuşdur.

VIII-XI əsr ərəb tarixçiləri türkləri həm də Tiras adlandırırlar [19, s.23]. Tiras adlı türk oymaqlarından biri IX-X əsrlərdə Xəzər xaqanlığının ərazisində yurd salmışdı. Bundan qabaq onlar bulqarların arasında yaşayırdılar [19, s.74].

Xəzər xaqanı İosifin Kordova xəlifəsinin vəziri Xasday ibn-Şafruta məktubunda tırasların adı *t-r-s* hərfləri ilə yazıya alınmışdır [19, s.74; 26, s.5-6]. Ona görə də bəzi mətnşünaslar onu Taras, bəziləri Tiras kimi oxuyurlar.

IV əsrdə Qazaxıstanda Taras adlı şəhər var idi [14, s.148; 37, s.85]. Mahmud Kaşğarının divanında Taras şəhərinin adı Taraz formasındadır [6, s.400, 444]. Bundan başqa Türküstandakı Talas vadisinin adı bəzi mənbələrdə Taraz kimi yazıya alınmışdır.

Dnestr çayı eradan əvvəl VIII əsrdə Tiras adlanırdı [25, s.178]. Herodot yazır ki, kimerlər döyüşdə ölən yoldaşlarını Tiras çayı sahilində torpağa tapşırıb Kiçik Asiyaya köçdülər.

Bibliyanın birinci kitabının beşinci fəslində verilən məlumata görə Tiras Kimerin oğlu, Yafəsin nəvəsidir. Başqa bir yevrey əfsanəsinə görə, Tiras Yafəs və Toqarma nəslindən olub, xəzərlərin əcdadlarından biridir [26, s.5-6]. Moiseyin Tövrətində isə Tiras Yafəsin oğludur [2, s.35]. Bessarabiyada Dnestr çayı boyundakı Tiraspol şəhərini [16, s.19] onlar salıblar.

Tiraspol Tiras şəhərinin yunanca adıdır. Yunan dilində pol, polis şəhər, yaşayış məskəni deməkdir.

Kimerlər Kiçik Asiyaya köçəndən sonra Tiras xalqının bir hissəsi Albaniyada yurd saldı. Musa Kaqan Katuklu yazır ki, Tiraz xalqının patriarxi 488-ci ildə keçirilən Alban kilsə məc-

lisində iştirak etdi və öz qəbiləsi adından məclisin qərarını imzaladı [1, s.75].

Mətndəki “öz qəbiləsi adından” deyiminə diqqət yetirək. Bu məlumat onu göstərir ki, Tiras qəbiləsinin bir hissəsi xristian dinini qəbul etmiş, albanlarla qaynayıb-qarışmışdır.

Tirasların başqa bir xristian icması Şərqi Anadoluda Tirasxan şəhərini salmışdı. Ermənilər həmin şəhərin adını öz məqsədlərinə uyğun olaraq Drasxanakert yazırlar. Tiras da, xan da, kert də erməni sözləri deyildir.

Tirasxanların xristian qanadının nəslinin VI əsrdə Uvan adlı tarixçisi olmuşdur. Ermənilər onu İovannes Drasxanakertsi adlandırırlar [15, s.VI-IX; 38, s.183]. Tiras da, uvan da teonim mənşəli türk etnik adlarıdır.

Tirasların ən döyüşkən qolları Urmiya gölü vadisindən cənuba doğru hərəkət edərək Finikiyanı tutdular. Aralıq dənizində donanma yaratdılar. Ancaq illər keçəndən sonra özlərindən dəfələrlə çox olan samilərə məğlub oldular. Aramey mətnlərində, ilk kilsə salnamələrində onlar Finikiyanın kölə kastası kimi xatırlanırlar.

Gene D. Matlock yazır ki, onlar kölə olsalar da, ağalar kimi yaşayırdılar. Çünki atdan düşsə-

lər də, qılıncı qına qoymamışdılar. Öz silahları ilə özlərindən güclülərin xidmətində olub, hərbi qənimətdən pay alırdılar [4, s.278].

Bibliyada bildirilir ki, Tiras dörd böyük Yafəs xalqından biridir. Onlar şimal torpaqlarından köçüb gələrək Finikiyanı tutmuş, çar Solomonun zamanında – eradan əvvəl 950-ci ildə Siciliya, Korsika, Sardiniya adalarına köçüb getmişlər [24, s.54,58].

Taras Şevçenkonun əcdadları Qafqazda, Ön Asiyada, Aralıq dənizi adalarında yad xalqlar arasında əriyib itdilər. Öz tarixi vətənlərində Dnepr və Dnestr çayları arasında rus işğalına qədər qismən də olsa, öz etnik kimliklərini qoruyub saxlaya bildilər.

Əgər Taras Şevçenkonun şeir dilinin 60 faizi türk sözlərindən ibarətdirsə [23, s.139], deməli, Ukraynanın Kobzar titullu saz və söz sahibləri rus işğalına qədər öz dillərini tamamilə unutmamışdı.

Murad Adcı yazır ki, Taras Şevçenkonun dilinin türk dili, ruhunun türk ruhu olduğunu bildiklərinə görə, onun kitablarının Rusiyada çap olunmasına imkan vermirdilər [23, s.139].

Nəticə / Conclusion

Biz AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda Ukraynalı Kobzarın şeirlərinin dilini türko-loji tədqiqatın obyektinə çevirməliyik. Ədəbiyyat İnstitutunda obrazlarının türk xarakterini öyrənməliyik. Tarix İnstitutunda Ukrayna-Azərbaycan etnogenetik bağlarını aşkara çıxarmalıyıq. Coğrafiya İnstitutunda Don, Dnepr,

Dnepr vadilərinin toponimik xəritələrini hazırlamalıyıq. Əlyazmalar İnstitutunun xətt ilə əsərlərinin ilkin nüsxələrinin surətini əldə etməliyik.

Nəticədə dövlət orqanlarımızın səmərəli fəaliyyəti üçün elmi zəmin hazırlamalıyıq.

Ədəbiyyat / References

1. Albaniya tarixi. Bakı: Elm, 1993.
2. Bakıxanov A.A. Gülistani-İrəm. Bakı: Elm, 1951.
3. Faruk Sümər. Oğuzlar. Bakı: Yazıçı, 1992.
4. Gene D. Matlock. Ey insanlar, hamınız türksünüz. Bakı: Xan, 2015.
5. Qədim türk abidələri sözlüyü. Bakı, 1992.
6. Mahmud Kaşğari. Divanü-luğat-it-türk, I c. Bakı, 2006.
7. Mahmud Kaşğari. “Divanü-luğatit-türk”, IV c. Bakı: Ozan, 2006.
8. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı: Yazıçı, 1993.
9. Yaşar Yücel. Qazi Bürhaməddin Əhməd və dövləti. Bakı: Elm, 1994.
10. Алексей Накко. Старья Бессарабыя, ч.І. Скифский период. Одесса, 1873.
11. Амиранашвили Г.Л. Бека Опизари. Тбилиси: Мецниереба, 1956.

12. Асадов Ф.М. Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. Баку: Элм, 1993.
13. Вермишев Х.А. Материалы для истории грузино-армянских отношений. Санкт-Петербург, 1904.
14. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. Ленинград: Наука, 1967.
15. Драсханакерци Иованнес. История Армении. Ереван: изд-во Академии Наук Арм. ССР, 1986.
16. Дьяконов И.М. Мандельштам А.М. Средняя Азия в III-IV вв. Очерки истории СССР III-IX вв. Москва, 1958.
17. Ибн-Хордадбех. Книга путей и стран. Баку: Элм, 1986.
18. Кероп Патканов. Ванские надписи и значение их для истории Передней Азии. О древней грузинской хронике. Санкт-Петербург, 1883.
19. Коковцев Н.К. Еврейско-Хазарская переписка в X веке. Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1932.
20. Масперо Г. Древняя история народов Востока. М., 1911.
21. Меликсетбеков Л.М. Армази. Историко-археологический очерк. Вып. II. Тбилиси, 1938.
22. Мещанинов И.И. Древневанские имена богов и царей. Яфетический сборник. Вып. X. Ленинград, 1927.
23. Мурад Аджи. Европа, тюрки и Великая степь. Москва: Мысль, 1997.
24. Мюлештейн Ганс. Историческое значение вопроса об этрусках. Вестник Древней Истории, № 4 (5). Москва, 1938.
25. Описание Бессарабской области. Записки Одесского Общества. Вып. IV. Одесса, 1867.
26. Плетнева С.А. Хазары. Москва: Наука, 1986.
27. Радлов В.В. Из Сибири. Москва: Главная Редакция Восточной Литературы, 1989.
28. Роберт Блейхштейнер. Субары древнего Востока в свете изучения Яфетидов. Язык и история, т. I. Ленинград, 1936.
29. Розалия Шор. К вопросу о яфетическо-турецком языковом смешении. Доклады Академии Наук СССР, №3, 1931.
30. Сенковский Б.Б. Собрание сочинений, т. IV. Санкт-Петербург, 1859.
31. Слуцкий С.С. Семиреченская несторианская надпись. Древности Восточные. Труды Восточной Комиссии. Вып. I. Москва, 1889.
32. Тураев Б.А. Древний Египет. Петроград, 1922.
33. Хаханов А.С. Очерки по истории грузинской словесности. Москва, 1895.
34. Хаханов А.С. Очерки по истории грузинской словесности. Вып. II. Москва, 1897.
35. Хвольсон Д. Сборник статей по еврейской истории и литературе, кн. 1. Санкт-Петербург, 1866.
36. Чокан Валиханов. Собрание сочинений, т. I. Алма-Ата: Изд-во Казахская Энциклопедия, 1984.
37. Шопен И.И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее соединения к Российской Империи. Санкт-Петербург: Типография Имперской Академии Наук, 1852.
38. Шопен И.И. Новые данные о Кавказе и его древних обитателях. Санкт-Петербург, 1866.
39. Шота Руставели. Витязь в тигровой шкуре. Москва: Художественная литература, 1982.
40. Эвлия Челеби. Книга путешествия. Вып. III. Москва, 1983.
41. Эфиопское письмо. 2016.

Украинский Кобзарь тюркского происхождения

Илхами Джафарсой

Доктор филологических наук

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: cfrsoy@mail.ru

Резюме. В статье говорится, что у Украины и Азербайджана не только проблемы схожие. Это государства со схожей судьбой и близкой историей. Разница в том, что в результате вторжения России мы потеряли земли, а казаки на Дону, Днепре, Днестре потеряли свой язык и этническое лицо.

Первым делом по велению Петра I в армии казакам запретили говорить на своём языке.

Далее царица Екатерина специальным указом наложила общий запрет на украинский язык.

В такой запретной атмосфере родился великий поэт Украины Тарас Шевченко, взявший псевдоним Кобзарь. Его поэтический язык на 60% состоит из тюркских слов.

Хохал это кякил, кобзарь – гопузчу, себчи-пейгамбер (пророк).

Ключевые слова: Кобзарь, себчи, Тарас, Днестр, Библия, гопуз, Хазар хаганы